

УДК 159.923.2:001.8

М. А. Садова, асп., викл.
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
Первомайський інститут, кафедра психології

ПСИХОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИКЛАДАЧА ВИЩОЇ ШКОЛИ

Стаття окреслює потенціал самореалізації викладачів вищої школи. Запропонована структурно-функціональна модель професійно-особистісного розвитку викладача в науково-педагогічній діяльності. Розкрита сутність психологічних складових професійної сфери викладацького складу.

Ключові слова: самореалізація, викладачі вищої школи, педагогічна майстерність, науково-дослідницька діяльність, педагогічна компетентність.

Постановка проблеми

Складна соціально-економічна ситуація, в якій знаходиться українська наука і освіта, відсутність послідовної державної політики і підтримки науки призвели сьогодні до падіння престижу професій ученого і викладача вищої школи, до масового відтоку інтелектуальної еліти з даних сфер професійної діяльності.

В законах «Про освіту», «Про вищу і післявузівську професійну освіту», в «Національній доктрині освіти України» викладено вимоги по модернізації української освіти, де особливе місце відведено вдосконаленню науково-педагогічної діяльності викладачів вищої школи.

Аналіз останніх досліджень

Вивченням науково-дослідної діяльності вузівського викладача, її специфіки, займалися З. І. Васильєва, Н. Ф. Волков, А. В. Куржуєв, М. Е. Дуранов, Н. Н. Лобанов, Ю. Н. Кулюткіна, Т. Г. Браже, А. К. Маркова. Особливості професійної перепідготовки викладачів в системі підвищення кваліфікації в різних аспектах досліджувалися в роботах Р. С. Дімухаметова, Л. М. Кустова, Г. Н. Серікова і ін.

Питання педагогічної діяльності викладача неодноразово обговорювалося в літературі (К. К. Платонова, В. А. Сластеніна, А. І. Щербакова і ін.). У ряді робіт сучасних дослідників (В. Н. Абросимова, В. Г. Іванова, Л. Н. Макарова, А. К. Маркова) представлені моделі діяльності педагога нового типу.

Недостатньо вивченими на сьогоднішній день залишаються питання, що стосуються:

1) професійно-особистісного розвитку викладачів в системі післявузівської професійної освіти;

2) педагогічних умов, що спонукають до професійно-особистісного розвитку аспірантів, пошукачів, докторантів в науково-дослідницькій та педагогічній діяльності.

Мета дослідження: виявити психологічні компоненти потенціалу викладачів вищої школи в науково-педагогічній діяльності.

Завдання дослідження:

1. Запропонувати структурно-функціональну модель професійно-особистісного розвитку викладача в науково-педагогічній діяльності.
2. Розкрити сутність психологічних складових професійної сфери викладацького складу.

Виклад основного матеріалу дослідження

Престиж кожного ВНЗ в першу чергу визначається його репутацією як дослідницького центру, присутністю відомих учених і наявністю відомих шкіл в конкретних областях наукових досліджень. Науково-дослідницька діяльність вважається головним засобом підвищення кваліфікації викладацького складу і кращим способом залучення студентів до нестандартної, творчої роботи по дисциплінах, що вивчаються у ВНЗ. У Федеральному законі «Про вищу і післявузівську професійну освіту» вказано, що докторантура і аспірантура є основними формами підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів в системі післявузівської професійної освіти, що надають громадянам України можливість підвищення рівня освіти, наукової і педагогічної кваліфікації [9, 45].

Таким чином, сьогодні позначилися наступні **суперечності** між:

- змінними до вимог суспільства, щодо розвитку викладачів вищої школи як особистості професіонала і традиційними підходами у вищій школі, що зберігаються, не забезпечують в належній мірі професійно-особистісного зростання педагогів;
- насущною потребою вузів у вдосконаленні післявузівської професійної освіти як системи вищої школи, що забезпечує професійний розвиток викладачів в науково-педагогічній діяльності, і відсутністю повною мірою розробленості даного процесу в психологічній науці.

Розглядаючи основні поняття дослідження, ми прийшли до висновку, що **потенціал самореалізації викладачів вузу в науково-педагогічній діяльності** — це динамічний процес «формування» їх особистості, що передбачає формування професійної спрямованості і компетентності викладача, вдосконалення професійно важливих якостей дослідників, пошук оптимальних способів якісного і творчого виконання науково-педагогічної діяльності відповідно до індивідуально-психологічних особливостей особистості.

В рамках нашого дослідження як результатом виступає **модель даного процесу**.

Структура моделі представлена: цільовим і методологічним компонентами; організаційно-технологічним компонентом, обумовлюючим зміст професійно-особистісного розвитку викладача в науково-педагогічній діяльності, і результативним компонентом, що детермінує передбачуваний результат, а також інструментарій для його оцінки (рис. 1).

Цільовий і методологічний компоненти визначають вимоги як до організації науково-дослідної діяльності викладача, виступаючою основою його професійно-особистісного розвитку, так і до самого педагога-дослідника.

Виходячи з акмеологічного і особистісно-діяльнісного підходів, метою післявузівської професійної освіти, повинне стати створення умов, направлених на розвиток у аспірантів і докторантів потреби в зміні себе, **розкритті свого особистісного і дослідницького потенціалу і самореалізації в науково-педагогічній діяльності**.

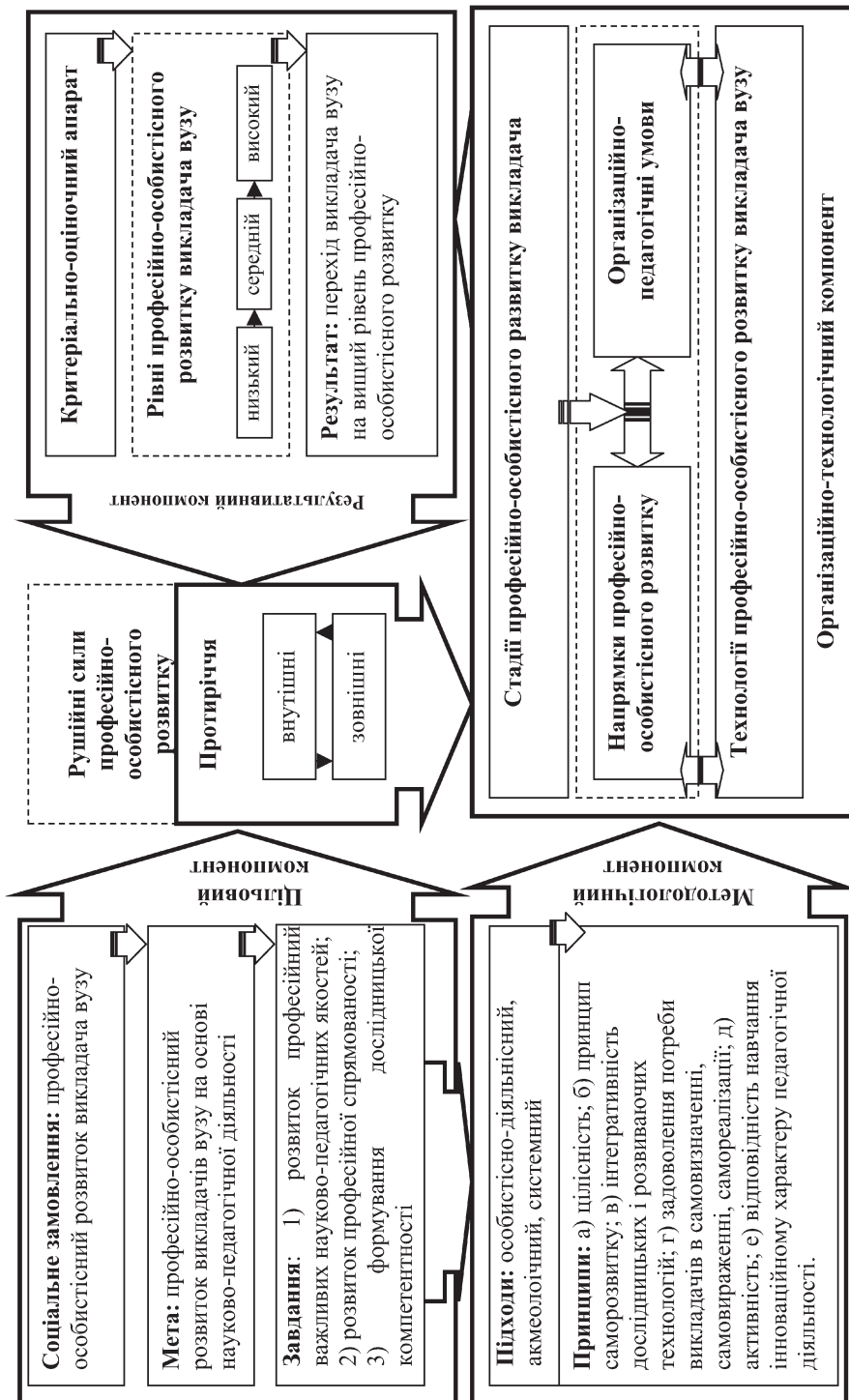

Рис. 1. Модель професійно-особистісного розвитку викладача вузу на основі науково-педагогічної сфери

Результативний компонент відображає досягнутий рівень розвитку особистості викладача в науково-дослідній діяльності. «На стику» цих компонентів виникають суперечності внутрішньо-особистісного і зовнішнього характеру. Перші відображають невідповідність між досягнутим рівнем свого наукового потенціалу і бажаним рівнем саморозвитку себе як викладача. Другі зв'язані невідповідністю якостей дослідницької компетентності викладача, що склалися, об'єктивними вимогами до організації науково-дослідної діяльності. Суперечності є в розробленій моделі рушійними силами професійно-особистісного розвитку викладача-дослідника [4].

Зміст організаційно-технологічного компоненту дозволяє наочно представити процесуальну сторону даного процесу. Відправною точкою в організації є облік його стадійного характеру.

У своїх роботах А. К. Маркова говорить про існування *етапів професійного розвитку*, які можуть бути позначені як адаптація людини до професії, самореалізація з формуванням індивідуального стилю професійної діяльності, етап вільного володіння професією («майстерність»).

Таким чином, *автономність може служити одним з умов особової зрілості і, відповідно, високого рівня самореалізації особи.*

У роботі обгрунтовано, що для викладача будь-якої категорії (аспіранта, претендента, докторанта) кожна з трьох стадій має свої відмітні особливості в їх особовому розвитку. **Стадії професійної адаптації** відповідає спрямованість дослідника на освоєння нової соціальної ролі і технологій, емпіричний характер науково-дослідної діяльності і її репродуктивний рівень виконання. **Стадії професіоналізації** відповідає спрямованість дослідника на вироблення власної позиції у виборі технологій, теоретико-емпіричний характер науково-дослідної діяльності і інтерпретуючий рівень виконання.

Стадії професійна майстерність відповідає спрямованість дослідника на пошук нових концепцій, винаходів і відкриттів, нових технологій, теоретико-методологічний характер науково-дослідної діяльності і її творчий рівень виконання [4].

Згідно принципу саморозвитку в науково-педагогічній діяльності, особливу роль в самореалізації викладача грають його суб'єктивні можливості. Нами була визначена **трьохкомпонентна структура особистості викладача** вищої школи.

Першим компонентом підструктури особистості викладача є мотивація наукової діяльності, що характеризується системою його мотивів, цінностей і установок особи в науково-дослідній діяльності.

В процесі наукової діяльності саме викладач активно відображає дійсність і проводить нові духовні цінності. Головною є особа науковця: професіоналізм, мотиви, соціальна зрілість, етичні позиції.

Прагнення займатися науковою діяльністю, за даними Е. П. Ильина (2000), обумовлюється наступними причинами:

- прагненням до пізнання і творення нового, невідомого (пізнавальні і творчі потреби) або потреба в творчій діяльності;
- бажанням зрозуміти дане явище самому і розкрити очі на його суть іншим;
- бажанням «залишити слід в історії» публікацією своєї роботи;
- бажанням досягнення певного соціального статусу (отримання вчених ступенів, звань);
- прагненням до самореалізації, до слави, популярності;
- можливістю отримання, завдяки науковій діяльності, високої посади, різних матеріальних благ [9, 34].

Вивчаються мотиви приходу молоді в науку. Провідним мотивом для більшості наукових співробітників, що починають, є самоцінність науково-дослідної роботи, можливість реалізувати свій творчий потенціал. Для початкового етапу наукової кар'єри характерні інтенсивне наукове спілкування пізнавального типу, акумуляція знань, інформації, досвіду, новизна наукової творчості [5].

Другим компонентом виступає адекватна самооцінка викладача

Своєрідним еталоном особистісно-професійного розвитку викладача є, на наш погляд, самооцінка професійно значущих якостей.

Проведений аналіз робіт з даної проблеми дозволив виділити два аспекти при розгляді самооцінки: у її зв'язку з особою і в її зв'язку з самосвідомістю. При всьому різноманітті трактувань терміну самооцінка можна відзначити, що практично всі автори (А. А. Бодальов, Л. В. Бороздіна, В. Н. Козієв, И. Ю. Кулагина, Д. И. Фельдштейн, Л. М. Фрідман і ін.) дотримуються схожого розуміння феномена самооцінки, вважаючи, що самооцінка — узагальнений результат пізнання себе і відносини до себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей [4].

Таким чином, самооцінка є такою характеристикою людини, яка відображає його відношення до себе, розуміння своєї діяльності, оцінку власних потенцій, оцінювання його іншими.

Третім компонентом виступає психологічна культура.

Рішення проблеми зростання успішності професійної діяльності можливо в контексті оптимізації психологічної культури викладача вищої школи, яка забезпечує його саморозвиток і самореалізацію в професії, зростання творчого потенціалу, особистісну і професійну самосвідомість, успішну адаптацію в соціумі і ефективну соціальну взаємодію, а також становлення професійно-важливих якостей і умінь, що приводить до зростання ефективності його професійної діяльності.

У руслі акмеологічного підходу становлення психологічної культури вивчається як цілісний феномен розвитку професіонала, який забезпечує свободу операції творчими здібностями і способами самоудосконалення професійно-особових позицій в професійній діяльності (Н. Т. Селезнева, Е. А. Климова, Ф. Ш. Мухаметзянова, Н. В. Кузьміна, Г. И. Марасанов, А. А. Деркач і ін.) [2].

Психологічну культуру педагогів ми розглядаємо як інтеграційне новоутворення особистості, яке включає взаємозв'язані психологічні властивості, виступає ядром структури професійно-важливих якостей, виконує ціннісний-регулятивну функцію психіки в професійній діяльності, і забезпечує високий рівень її успішності, а також саморозвиток і самореалізацію особи як в професії, так і в рамках життєвої стратегії в цілому.

Педагогічні здібності зазвичай включають в структуру організаційних і гностик здібностей, що розглядаються нижче, хоча ці здібності можуть існувати окремо один від одного: є учені, які позбавлені здатності передавати свої знання іншим, навіть пояснити те, що їм самим добре зрозуміло; педагогічні здібності, потрібні для професора, що читає курс студентам і для того ж вченого керівника лабораторії різні. Сформованість аналітичних умінь — один з критеріїв **професійної компетентності педагога** [1, 118].

Педагогічна компетентність як інтегральна професійно-особова характеристика визначає здатність виконувати педагогічні функції і є одним з суб'єктивних чинників продуктивної діяльності педагога.

Э. Ф. Зеєр, О. Н. Шахматова під професійною компетенцією мають на увазі сукупність професійних знань і умінь, а також способи виконання професійної діяльності.

Творча індивідуальність педагога це вища характеристика його діяльності, як і всяка творчість, вона тісно пов'язана з його особою. Творчість — це діяльність, що породжує щось нове, що раніше не було, на основі реорганізації наявного досвіду і формування нових комбінацій знань, умінь, продуктів» [4].

Висновки

Дослідження прояву самореалізації особи в контексті науково-педагогічної діяльності показало нерівнозначність впливу її складових на професійну самореалізацію викладачів вищої школи, оскільки педагогічна діяльність, на їх думку, сприяє більшому творчому прояву особи, ніж наукова. Разом з тим, прагнучи до самоактуалізації викладачі характеризувалися високим коефіцієнтом самоактуалізації як в науковій, так і педагогічній діяльності. Це означає, що вони направлені на активність в професійній діяльності, на прояв своїх здібностей повною мірою і на отримання від цього задоволення, на прагнення до успіхів в справах і захоплення що відбувається, на самоконтроль і свободу в ухваленні рішень і їх втіленні.

Література

1. Адольф В. А. Профессиональная компетентность современного учителя: Монография / Краснояр. гос. ун-т. — Красноярск, 2004.
2. Болотин И., Березовский А. Кадры современной высшей школы // Высшее образование в России. — 2007. — № 2. — С. 22–27.
3. Громкова М. О педагогической подготовке преподавателя высшей школы // Высшее образование в России. — 2004. — № 4. — С. 105–108.
4. Добрускин М. Социально-психологический портрет вузовского педагога // СОЦИС. — 1995. — № 9. — С. 137–141.
5. Зиновкина М. Вузовский педагог XXI в. // Высшее образование в России. — 2008. — № 1. — С. 13–15.
6. Зубова Л. Г. Профессиональная деятельность российских ученых: ценности и мотивации // Вестник Российской Академии наук. — 2007. — Т. 68.
7. Иванов В., Гурье Л. Проектная культура преподавателя вуза // Высшее образование в России. — 1999. — № 3. — С. 23–26.
8. Леднова И. В. Мониторинг профессионально-личностного роста аспирантов как педагогическое условие развития их научного потенциала // Вестник Поморского университета. Сер. Физиологические и психолого-педагогические науки. — Архангельск, 2006. — Вып. 4. — С. 166–169.
9. Леднова И. В., Савва Л. И. Профессионально-личностное развитие аспирантов, соискателей и докторантов: Метод. пособие. — Магнитогорск: МГТУ, 2006.

М. А. Садова, асп., препод.

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Первомайский институт, кафедра психологии

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ КОМПОНЕНТЫ НАУЧНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Резюме

Статья рассматривает потенциал самореализации преподавателей высшей школы. Предложена структурно функциональная модель профессионально личностного развития преподавателя в научно педагогической деятельности. Раскрыта сущность психологических составляющих профессиональной сферы преподавательского состава.

Ключевые слова: самореализация, преподаватели высшей школы, педагогическое мастерство, научно-исследовательская деятельность, педагогическая компетентность.

M.A. Sadova, postgraduate, lecturer

Odessa's National University by name of I. I. Mechnikov,
Pervomaysk's Institute

PSYCHOLOGICAL ELEMENTS OF SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY OF THE PROFESSOR OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

Summary

The article outlines potential of self-realization of teachers of higher school. The structurally functional model of professionally personality development of teacher is offered in scientifically pedagogical activity. Essence of psychological constituents of professional sphere of teaching staff is exposed.

Key words: self-realization, lecturer art, pedagogical competence, scientific researching activity.